

EUROPA ORIENTALIS 11 (2020)

Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich

ISSN 2081-8742

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2020.007>

Ігор Срібняк **Спомини Володимира**

(Київський університет імені
Бориса Грінченка, Україна)

Левицького як джерело

для реконструкції обставин

Марина Чубата

(Київський
національний університет імені
Тараса Шевченка, Україна)

перебування інтернованих

Військ УНР у таборі Каліш

(кінець 1920 – перша

половина 1921 рр.)*

Słowa kluczowe: wspomnienia; internowani żołnierze ukraińscy; obóz; Kalisz; Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej; Polska

Keywords: memoirs; Ukrainian interned soldiers; camp; Army of the Ukrainian People's Republic; Kalisz; Poland

Вступні зауваги

Розвиток української та польської історичної науки позначений сьогодні похвалюваними увагою багатьох дослідників до військово-історичної та еміграційної проблематики. Значний інтерес, зокре-

* Дану статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 уні-

ма, викликають наукові розробки, здатні відкрити нові сторінки історії бойової діяльності збройних сил Польщі та України, і, особливо, їх спільних акцій у боротьбі з російським більшовизмом у 1920 р. Проте, віддаючи перевагу окремим воєнним кампаніям, дослідники приділяли набагато менше уваги не менш героїчному і жертвовному періоду історії армії Української Народної Республіки (УНР) – коли, перейшовши на становище інтернованих, саме вояки-українці стали символом нескореності духу та відданості українській національно-визвольній справі.

Одним з перших до вивчення обставин перебування інтернованих Військ УНР у Каліші звернувся польський дослідник Олександр Колянчук, який присвятив свій науково-популярний нарис спеціально історії цього табору. У ньому автор побіжно зупинився на деяких аспектах культурно-освітньої та видавничої діяльності вояків-українців у Каліші, пунктирно окреслив роботу більшості творчих і громадських осередків українського вояцтва у ньому як під час інтернування, так і після створення тут Української станиці¹.

У другій половині 1990-х рр. історики України і Польщі активізували вивчення обставин перебування у таборах полонених та інтернованих вояків різних національностей, які в різний час утримувалися на теренах обох країн після закінчення першої світової війни. Свідченням зацікавлення даною тематикою стала публікація низки монографій (як в Польщі, так і в Україні), в яких була подана стисла інформація про Калішський табір². Різні аспекти специфіки життєдіяльності мешканців цього табору продовжували залишатися в об'єкті дослідницької уваги О. Колянчука³, крім того – окремі сюжети про Каліш

верситетів та вищих шкіл Польщі. Автори статті висловлюють щире подяку директору Ossolineum д-ру Адольфу Юзвенку (dr Adolf Juzwenko) за сприяння в архівних розшуках.

¹ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemysł–Lwów 1995.

² Див. зокрема: Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997; І. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ–Філядельфія 1997, с. 21–23, 51–58 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>); М. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)*, Київ 1999.

³ A. Kolańczuk, *Żołnierze Ukraińskiej Armii Ludowej internowani w Kaliszu*, „Eskulapis. Serwis informacyjny lekarzy województwa kaliskiego” 1996, № 46, s. 8–10; № 48, s. 16–20;

вивчались ним у контексті польсько-української військової співпраці та функціонування української політичної еміграції в Польщі⁴.

Ще одним перспективним напрямком історичних досліджень у цій галузі стала специфіка видання таборових часописів (у т.ч. й в Каліші), на шпальтах яких фіксувалася хроніка найважливіших подій в житті полонених та інтернованих вояків-українців. Особливої інтенсивності робота у цьому напрямку набула в другій половині 1990-х рр., коли українські та польські науковці досить повно реконструювали історію видання окремих часописів, що виходили майже у всіх українських таборах у 1920–1924 рр.⁵ Серед грона дослідників таборової преси слід окремо відзначити історика Омеляна Вішку, заходами якого була підготовлена до видання та опублікована фундаментальна монографія про історію української еміграції у міжвоєнному часі⁶.

На початку ХХІ ст. вивчення обставин перебування інтернованих Військ УНР у таборах та подальший побут українських комбатантів

idem, *Православні в Каліші*, „Церковний Календар” 1997, s. 151–167; idem, *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр.*, Львів 2000, с. 108–123.

⁴ A. Kolańczuk, *Українське воєнне некрополе і гроби воєнне в Польщі (1918–1939)*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, nr 3, s. 323–340; idem, *Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920–1924)*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 r. i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997, s. 273–307; idem, *Z dziejów polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej*, „Wojsko i Wychowanie” 1998, nr 6, s. 74–81; idem, *Sojusznicze siły zbrojne URL w Polsce (organizacja, wspólna walka, internowanie)*, [w:] *Dzieje Podkarpacia*, red. J. Gancarski, t. 3, Krosno 1999, s. 113–123; idem, *Droga władz państwowych Ukraińskiej Republiki Ludowej do Polski (1917–1920)*, [w:] *Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa*, red. M. Zymomrya, Koszalin–Kirovohrad 2000, s. 49–56; idem, *Aktywność społeczna przedstawicieli ukraińskiego korpusu generalskiego i wyższych oficerów sił zbrojnych URL na emigracji w Polsce (1920–1939)*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2002, t. 8, s. 85–104; О. Колянчук, *Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 рр.*, [w:] *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів 2000, з. 7, s. 372–376; idem, *Душпастирство в армії Української Народної Республіки, інтернованої в Польщі*, „Церковний Календар” 2002, s. 150–161.

⁵ Див. зокрема: E. Wiszka, *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924*, „Rocznik Kaliski” 1996–1997, t. XXVI, s. 153–170; idem, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; Н. Сидоренко, *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.). Ч. II.: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Сьунет, 1919–1924)*, Київ 2000; О. Вішка, *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002.

⁶ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

на теренах Польщі було в чергове актуалізовано О. Колянчуком. Протягом кількох років побачила світ ціла низка його статей та монографічних праць – як спеціально про Каліш⁷, так і тих, що містили інформацію про цей табір в контексті вивчення долі українських емігрантів у Польщі⁸ – для підготовки яких дослідник використав значний масив документальних джерел тієї епохи.

Останніми роками звернення українських дослідників до матеріалів польських та українських архівосховищ реалізувались у появі значної кількості статей, матеріали яких створили нову якість знань з різних аспектів історії Калішського табору⁹. На цей час припадають

⁷ О. Колянчук, *Українська станиця у Каліші 1924–1939*, „Український Альманах” 2004, s. 204–211; A. Kolańczuk, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920–1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. E. Andrysiak, K. Walczak, Kalisz 2006, s. 82–101.

⁸ A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003; idem, *Ukraiński zryw niepodległościowy w latach 1917–1920. Droga URL do sojuszu z Polską oraz losy Ukraińskiej Emigracji Wojskowej*, [w:] *Polska–Ukraina: Osadczuk. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Osadczukowi w 85. rocznicę urodzin*, red. B. Berdyczowska, O. Hnatiuk, Lublin, 2007, s. 108–136; idem, *Z dziejów ukraińskiej emigracji politycznej i wojskowej w Polsce*, [w:] *Ukraina. Teksty i konteksty. Symbolae in Honorem Stefan Kozak*, Warszawa 2007, s. 567–581; idem, *Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina. Померли, щоб воскресла Україна*, Przemyśl 2007; A. Kolańczuk, *Ukraińcy generalowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2009; idem, *Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. у Польщі*, Львів 2003; idem, *Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі 1921–1939*, „Український Альманах” 2005, s. 242–254.

⁹ І. Срібняк, *З історії діяльності військово-освітніх закладів інтернованої в Польщі Армії УНР у 1921 р.: «Юнацька школа прискореного виховання для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш»*, „Вісник Чернігівського національного педагогічного університету”. Серія: Історичні науки, Чернігів 2015, вип. 134, № 11, с. 105–108; idem, *Таборове посвячення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р.*, [w:] *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей*, гол. ред. В.Ф. Верстюк, вип. 12, Київ 2016, с. 338–364; idem, *«Почуття великого обов’язку, покладеному на Генеральний штаб Батьківщиною...»: заснування та діяльність Академічних курсів штабних старшин у таборі Каліш (Польща) у 1921–1924 рр.*, [w:] *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Zbiór prac naukowych dedykowanych prof. Emilianowi Wiszce (1940–2014)*, t. 1, red. I. Sribnyak, W. Rozynkowski, Toruń–Kijów 2017, s. 24–32; idem, *Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Каліш–Щипорно) восени 1923 – навесні 1924 рр.*, „Європейські історичні студії” 2018, № 9, с. 145–166; idem, *Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації*, „Емінак” 2018, № 1(21), т. 2, с. 42–49; idem,

й перші спроби осмислення стану історіографічної розробленості тематики інтернованої Армії УНР у Польщі¹⁰.

Попри досить великий масив опублікованих історичних розвідок про Каліш (як про табір, так і про станицю), вивчення їх історії та долі їх мешканців продовжується надалі. У цьому власне переконує вихід вже останнім часом публікацій як польських¹¹, так і українських¹² дослідників, з акцентуацією уваги на різних аспектах життєдіяльності інтернованого українського вояцтва у Каліші.

Дана стаття має своїм завданням продовжити роботу з джерельного насичення історії згадуваного табору, використавши при цьому матеріали газети «Свобода», яка у 1934 р. опублікувала на своїх шпальтах спомини одного з колишніх таборян – сотника армії УНР галичанина Володимира Левицького¹³ (на початку 1921 р. останній працював

*Створення та діяльність Електротехнічної школи у таборі інтернованих Військ УНР (Каліш, Польща, 1921–1922 рр.), „Емінак” 2018, № 3(23), т. 2, с. 41–45; idem, «Ганебна пропозиція повернутися до Батьківщини...»: оголошення більшовицькою дипломатією амністій в таборі інтернованих вояків-українців Каліш, Польща (1922 р.), „Європейські історичні студії” 2018, № 11, с. 241–253; idem, Становище вояків-українців групи інтернованих Військ УНР у таборах Каліш та Щупіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами) „Архіви України” 2018, вип. 4(315), с. 201–211; idem, Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»), [w:] *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія*, ред. О.О. Салата, Вінниця 2018, с. 159–174; І. Срібняк, М. Срібняк, «Змога пережити естетичну насолоду...» (діяльність театральньо-мистецьких осередків у Калішському таборі інтернованих Військ УНР у Польщі, 1921–1923 рр.), „Арт-простір” 2018, № 3, с. 32–39.*

¹⁰ Див. зокрема: І. Срібняк, *Інтернована армія УНР в Польщі (1921–1924 рр.): «блиск і злидні» історіографічного доробку польських та українських істориків за останню чверть століття*, [w:] *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa*, ред. І. Sribnyak, Warszawa–Toruń 2019, s. 200–212 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27688>).

¹¹ А. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym społecznym i gospodarczym II RP*, Przemyśl 2019.

¹² І. Sribniak, *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatantów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, [w:] *Ukraina i Polska: drogi relacji między państwowych: zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, ред. І. Matiasz, oprac. W. Sobijański, tłum. z ukr. G. Pandel, Kijow 2019, s. 108–126; І. Срібняк, *Діяльність освітніх закладів у таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921–1924 рр.)*, „Facta Simonidis” 2020, № 1 (13), s. 143–161.

¹³ Володимир Левицький (1898/1899 – 1969) – український громадський і церков-

у таборі Каліш в якості перекладача з польської мови). Вибірка цих газетних матеріалів, а також документи міністра преси і пропаганди Уряду УНР Олександра Ковалевського¹⁴, які зберігаються в Національній установі імені Оссолінських у Вроцлаві (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, ZNiO), стали джерельною основою для написання даної статті.

Табірна повсякденність вояків УНР очима В. Левицького

Концентрація вояків-українців у таборі № 10 Каліш (Kalisz) розпочалась вже 6 грудня 1920 р., але тільки 15 січня 1921 р. у таборі була нарешті скупчена більшість особового складу приділених до табору 2-ої Волинської і 3-ої Залізної стрілецьких дивізій армії УНР. Приїзд чергових партій вояцтва, а також значної кількості жінок і дітей, додав їй проблем – головно з їх розселенням. У бараках для декого з них забракло місця, відтак їм було запропоновано проживати у найближчих селах. Але внаслідок падіння купівельної спроможності польської марки такою можливістю могли скористатись далеко не всі сімейні старшини, які до того ж й не отримували жодного грошового забезпечення¹⁵.

Відтак станом на 20 січня 1921 р. у таборі перебувало 3099 старшин і козаків, але нагальним завданням було зведення у цьому таборі всіх підрозділів згаданих дивізій, які все ще залишались у Вадовицях

ний діяч. Народився у священницькій родині на Коломиїщині. Закінчив Коломиїську гімназію, навчався на філософському факультеті Львівського університету. Під час українських визвольних змагань – хорунжий Української Галицької Армії, пізніше – сотник армії УНР. Був інтернований у таборі Каліш, після звільнення продовжив навчання у Львівському та Віденському університетах. У 1930 р. прийняв священницький сан, пізніше – протопресвітер. У 1949 р. виїхав до США, один з організаторів парафії св. Андрія Первозванного у Вашингтоні.

¹⁴ Докладніше про це див.: I. Sribnyak, *Historia utrwalona w dokumentach: źródłowe znaczenie zebrania archiwalnych Ossolineum dla rekonstrukcji działalności Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej na Emigracji (na przykładzie kolekcji 22/53)* „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” 2018, z. 29, s. 155–173.

¹⁵ В. Левицький, *В «союзицьких» таборах для полонених та інтернованих, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 25 вересня, ч. 224, с. 2.*

і Александрові (загалом – 1300 вояків)¹⁶. Зберігаючи свою структуру та штаби¹⁷, згадані дивізії були зведені в одну групу інтернованих Військ УНР, начальником якої було призначено командувача 3-ої дивізії генштабу генерал-хорунжого Олександра Удовиченка. Невдовзі до «Калішської» групи також додатково увійшли деякі дрібніші підрозділи, зокрема – залога панцерного потягу «Кармелюк», Охорона Головного Отамана та ін¹⁸.

Згадуваний табір був локалізований на відстані 4–5 км від однойменного міста, займаючи рівну площу в 8,5 гектарів піщаного ґрунту. Територію табору з трьох боків було обнесено дротяною огорожею висотою 2,8 метра, з четвертого боку периметр табору визначали дощані навіси та сараї, в яких зберігались інвентар таборових стаєнь та інший інструмент. Вся територія табору була забудована довгими утепленими дерев'яними бараками, що мали електричне освітлення і вентиляцію, і в середині яких були встановлені однарусні або двоярусні нари. Кожен барак був побілений зовні та мав всередині залізну піч (опалювалась вугіллям). Табір також мав всю необхідну для перебування значної кількості вояцтва інфраструктуру: лазню, водокачку з напірною вишкою, електричну станцію, кухню, театр та інші допоміжні споруди¹⁹.

Тим не менш перші дні перебування вояків у таборі були позначені значними труднощами – зокрема, бараки не обігрівались, внаслідок чого частина старшин та козаків застудилась. Не всі розуміли й необхідність щеплення від холери і тифу, яке було зроблено всім таборянам без винятку у перші ж дні їх перебування у таборі. Але поступово життя таборян налагоджувалось – старшини отримали право залишати табір у різних справах (з метою лікування, придбання необхідних речей та ін.), сімейні старшини разом з родинами – могли мешкати

¹⁶ *Українська революція. Документи 1919–1921*, ред. Т. Гунчак, Нью-Йорк 1984, с. 427. Каліш був розрахований на прийом 4500 осіб.

¹⁷ Структуру вказаних дивізій із зазначенням командного складу бригад і полків див.: І. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ–Філадельфія 1997, с.116–117 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>).

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і адміністрації України (ЦДАВО України), ф. 1075, оп. 2, спр. 529, арк. 51.

¹⁹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), rękopis 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша від 21 січня 1921 р.*, адресований міністру О. Ковалевському.

в орендованих кімнатах або оселях. 27 грудня 1920 р. було відкрито старшинський клуб, у буфеті, що діяв при ньому, можна було купити майже всі необхідні для життя в таборі речі²⁰.

Проте це не призвело до поліпшення морального клімату в середовищі старшинства, бо частина старшин – насамперед з числа колишніх денікінських офіцерів – були цілковито деморалізовані останніми подіями. Внаслідок цього вже 28 грудня ц.р., коли у буфеті колишній білогвардієць – поручник Юрій Єремійєв брутально висловився про загал українського старшинства, до нього було вжито «деякі заходи фізичного заспокоєння» (нажаль – це супроводжувалось биттям посуду). Винуватець конфлікту (Ю. Єремійєв) відразу після з'ясування стосунків був приміщений на таборову гауптвахту терміном на п'ять діб. Про негаразди в середовищі старшинства свідчили й крадіжки в старшинському баракі, до того ж, як зазначав сотник В. Левицький, «освіта та товариська огляда [ogłada – red.] багатьох старшин дає багато до побажання [...]. Також при роздачі обідів діються випадки, які кидають погану тінь на деяких з них»²¹.

Але 3-тя дивізія та загалом табір диспонували значно більшою кількістю патріотично налаштованих старшин, які були здатні створювати конструктивні цінності. Їх заходами вже у кінці грудня у 3-й дивізії утворився драматичний гурток, заходами якого вже 1 січня 1921 р. була поставлена п'єса «Бурлака». Вистави відбувались у т.зв. «театральному баракі», частину якого було відведено для старшинського зібрання та таборової церкви (у січні 1921 р. в ній правили два православні священики). Церква була облаштована силами самих інтернованих, які виготовили та прикрасили іконостас, а також розмалювали ікони²².

2 січня 1921 р. артисти-аматори 2-ої дивізії запропонували увазі таборян виставу «Мартин Боруля»²³. Командування табору також по-

²⁰ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 21 вересня, ч. 221, с. 2; 22 вересня, ч. 222, с. 2.

²¹ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 24 вересня, ч. 223, с. 2; 22 вересня, ч. 222, с. 2.

²² ZNiO, рекоріс 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша від 21 січня 1921 р.*, адресований міністру О. Ковалевському.

²³ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 25 вересня, ч. 224, с. 2.

дбало про організацію святкування Нового року та Різдва Христового, забезпечивши святкове частування для вояцтва. 14 січня у таборі було влаштовано «концерт-кабаре», «змагання борців», гуморески та танці до ранку, музичну частину забезпечував польський військовий оркестр; 19 січня відбувся бал-концерт за участю коменданта табору. В подальшому (в лютому та на весні 1921 р.) ці два гуртки готували й виставляли свої постановки майже щоденно, причому «особливо майстерно» грав драмгурток 20-го кінного полку 2-ої дивізії ім. Івана Мазепи²⁴.

Водночас штаб групи інтернованих Військ УНР у Каліші вжив дисциплінарних заходів щодо поручника Ю. Єремєєва, якого 12 січня було відправлено до одного з таборів для вояків-росіян, а його одноклассника – поручника Левка Ляшенка – за участь у бешкетах та крадіжках речей позбавлено старшинської ранги і в якості козака приділено до одного з куренів 3-ої Залізної дивізії²⁵. У цей час проблемою підтримання дисципліни в таборі переймався й польський комендант майор Євгеній Юзеф Каліновський, за наказом якого «для підтримки дисципліни серед таборян» була створена т.зв. «пака» (гауптвахта), в якій для утримання порушників дисципліни призначались маленькі неопалювані кімнатки-келії та мінімальні харчові пайки. Начальником «паки» був призначений сотник армії УНР Федір Горчинський – за оцінкою В. Левицького – «виродок-тип», перед яким «тремтить не один таборовик»²⁶.

Таборовий соціум надзвичайно гнітив частину інтернованих, у т.ч. й В. Левицького, який відзначав безрадісність існування таборян в Каліші: «сум-туга огортає тебе до безтями. Молодість вимагає життя повного на волі, з користю для своїх, а ти туманієш тут за дротами, дуриш себе різними надіями і що буде, коли вони розвіються, як бульбак [кульбаба] у полі серед вітру»²⁷. Через психологічну него-

²⁴ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 27 вересня, ч. 226, с. 2; 2 жовтня, ч. 230, с. 2.

²⁵ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 24 вересня, ч. 223, с. 2.

²⁶ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода”, (Джерсі-сіті) 1934, 25 вересня, ч. 224, с. 2.

²⁷ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 27 вересня, ч. 226, с. 2.

товність декого з вояків витримувати ізоляцію таборового простору – «таборовий шпиталь заповнюється хворими», бо «ще вчора здорові на лоні природи бойовики – нині занепадають на грудні недуги. Туга степовика за рідною країною пособляє й помагає таборовим незavidним відносинам почати своє смертельне жниво [...]. Страшна туга, розпука розриває [...] стрілецьке серце»²⁸.

Але насправді ситуація з лікарською опікою інтернованих була цілком задовільною, бо всі вони були охоплені кваліфікованою медичною допомогою. З самого початку функціонування табору тут було розгорнуто таборовий шпиталь на 400 койко-місць з відповідним лікарським штатом (9 лікарів та 34 сестри-жалібниці), який був у достатній мірі забезпечений ліками. При шпиталі діяла польська медична амбулаторія (медпункт), в якій працював український медичний персонал. Як вже зазначалось, їх силами всім інтернованим було зроблено щеплення від холери і тифу²⁹. Польська комендатура завжди сприяла у забезпеченні таборян лікарськими послугами, виділяючи достатню кількість приміщень для медичного обслуговування українського вояцтва. Щоправда, «відпоручник» військово-санітарної управи військового міністерства УНР, який оглянув табір у січні 1921 р., висловив у своєму рапорті до заступника міністра охорони здоров'я УНР думку про доцільність десятикратного збільшення койко-місць ще й у діючому в Каліші «Військовому запасовому шпиталі» (з 25 до 250 койко-місць)³⁰.

Ще одним важливим критерієм «якості» таборового існування вояцтва був стан його харчового забезпечення, і в Каліші – за оцінкою невідомого автора «Відчиту», укладеного у кінці січня 1921 р. для міністра преси і пропаганди Уряду УНР Олександра Ковалевського – «харчування старшин і козаків [...] стояло добре»³¹. Отримуючи однакову кількість продуктів, інтерновані цього табору – на відміну від

²⁸ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 24 вересня, ч. 223, с. 2.

²⁹ ZNiO, ґеґоріс 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша* від 21 січня 1921 р., адресований міністру О. Ковалевському.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 2562, оп. 1, спр. 32, арк. 109зв.

³¹ ZNiO, ґеґоріс 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша* від 21 січня 1921 р., адресований міністру О. Ковалевському.

інших таборів інтернованих Військ УНР – харчувались значно краще, забезпечуючи свої щоденні життєві потреби. «Секрет» цього полягав у тому, що польська інтендантура передавала всі продукти у сирому вигляді безпосередньо до таборової кухні, де вже українськими армійськими кухарями готувалась всі страви.

За словами автора цитованого тут *Відчиту*, він чотири рази обідав у Каліші, отримуючи «фасолевий суп з картоплею, м'ясом, бураками і свіжою капустою», при чому його «одна порція містила приблизно дві тарілки супу». Другою стравою на обід було «півфунта [200 грам] жареного мяса в соусі з муки, підлитим топленим салом; один раз було дано ще й гарнір до мяса – різані шматочки тіста, політі салом». Урядовець згадав і про сніданки та вечерю – «ранком і вечером видається кава та до 1 фун[ту] [440–450 грамів] мармоляди на 4 чолов[ік]. Хліба видається 1 фун[т] на добу»³².

Слід відзначити, що українське командування групи у свою чергу докладало всіх зусиль для урізноманітнення раціону інтернованих – спрямовуючи отримані від проведення спектаклів і таборової крамнички кошти на закупівлю огородини, яка не видавалась польською інтендатурою. Крім того, для поліпшення харчування витрачались певні суми з дивізійних кас³³. Ця обставина була окремо відзначена «відпоручником» військово-санітарної управи Військового міністерства УНР, який у своєму рапорті до заступника міністра охорони здоров'я УНР повідомляв про дотримання польською владою норм видачі «хліба, м'яса, жирів, круп, зелені» та додаткові заходи командування групи задля урізноманітнення дієт інтернованих³⁴.

Натомість окремі таборяни були іншої думки про ситуацію з харчуванням. За оцінкою В. Левицького, з нею було далеко не все гаразд: таборянам давали «їсти мало та просту їжу», чого було «мало для здорових українських животів, які звикли «вистеляти» добре подення варениками, скупаними в ще смачнішому борщі»³⁵. Власне остання

³² ZNiO, ґєкоріс 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша від 21 січня 1921 р.*, адресований міністру О. Ковалевському.

³³ ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 200, арк. 76.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 2562, оп. 1, спр. 32, арк. 109зв.

³⁵ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 22 вересня, ч. 222, с. 2.

фразу В. Левицького дає зрозуміти, що інтерновані все ще жили «до-таборовими» категоріями, згадуючи свій спосіб харчування в Україні. Зрозуміло, що таборова кухня жодним чином не могла втілити такі мрії таборян, які у цей час отримували звичайний пайок польського солдата. Слід також пам'ятати про те, що командування табору в цей час мало досить обмежені можливості для поліпшення харчування інтернованих, бо в зимову пору року урізноманітнення їжі таборян було дуже проблематичною справою.

Поступово частина інтернованих звиклась «зі злиднями і неволею». Ті, хто хотів щось зробити – «вставали рано, випивали «снідання», працю, обід, знову працю аж до ночі»³⁶. Не завжди життя таборян було таким безрадісним, до того ж – і саме життя теж не стояло на місці – вже 22 січня 1921 р. у таборовій церкві відбулось православне вінчання двох козаків і одного старшини Армії УНР з місцевими польками, що на думку В.Левицького, було «більше як легкодушно!»³⁷ (як колишній Український січовий стрілець і галичанин за походженням останній мав негативне налаштування щодо Польщі). Зрештою, старшини-наддніпрянці абсолютно не мали таких побоювань та організували 25 січня 1921 р. концерт для мешканців Каліша. І знову В.Левицький «бив на сполох»: «гарні запрошення та багата програма стягнули [...] гостей, які цікавляться нашими піснями, а ще більше нашими гарними хлопцями. Неодна полька гострить свої зуби на наших старшин». Разом з тим останній не забув відзначити й ту обставину, що концерт також дав гарний прибуток для таборової каси³⁸.

Життя табору поволі змінювалось на краще, хоча ці зміни майже завжди вимагали значних зусиль. Зокрема, конче потрібним у таборових умовах було започаткування військового вишколу вояцтва і, зокрема, проведення щоденних стройових вправ зранку і ввечері. Головною перепорою у цьому було небажання переважної більшості старшин виконувати їх у присутності козаків, які вправлялись на тому ж плацу під проводом своїх командирів. У цій ситуації генерал

³⁶ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 27 вересня, ч. 226, с. 2.

³⁷ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 26 вересня, ч. 225, с. 2.

³⁸ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 26 вересня, ч. 225, с. 2.

О. Удовиченко кількаразове виконував різні стройові вправи на плацу, подаючи в такий спосіб особистий приклад загалу старшинства. Врешті-решт, йому вдалось переконати старшинство підпорядкованій йому дивізії, після чого стройові вправи виконували всі без виключення старшини³⁹.

У лютому 1921 р. у 3-й дивізії розпочала свою роботу комісія з перевірки старшинських рангів. Наскільки потрібною була для оздоровлення старшинського корпусу, свідчить випадок, що трапився 16 лютого 1921 р. і який «виявив безхарактерність і підлоту деяких типів, що впахалися в старшинський корпус». Цього дня колишній денікінський офіцер сотник Дмитро Яроцький та його однодумці «написали оповіщення та прибили його на прилюдному місці з обидливими і брехливими видумками про [...] генерала Удовиченка та інших командантів», безпідставно закидаючи їм «розтрату і крадіж державного майна». Але загал старшинства дивізії на своїх загальних зборах засудив авторів цього наклепницького пасквілю, та висловив О. Удовиченкові свою цілковиту підтримку⁴⁰.

Важливим засобом консолідації інтернованих були відзначення у таборі пам'ятних дат. Зокрема, 10 березня 1921 р. на вшанування пам'яті Тараса Шевченка і з нагоди 60-ліття його смерті у Каліші відбувся великий концерт. Наступного дня було проведено польову службу Божу, потім – урочисту дефіляду інтернованих військ у присутності генералів та польських офіцерів комендатури. Ввечері цього дня (як зрештою й кожного) у таборі проводилась «повірка» (перекличка), яка завершувалась спільною молитвою та співом державного гімну «Ще не вмерла Україна» у супроводі таборового оркестру (інструменти були перевезені з Александрова)⁴¹.

Цьому ж, зокрема, слугувало й вручення нагород учасникам Зимового походу (30 березня 1921 р.), а 2 квітня Каліш відвідав Симон Петлюра, якого «цілий табір вітав [...] з найбільшими парадами і по-

³⁹ ZNiO, ґєкоріс 22/53/1. Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша від 21 січня 1921 р., адресований міністру О. Ковалевському.

⁴⁰ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 28 вересня, ч. 227, с. 2.

⁴¹ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 29 вересня, ч. 228, с. 2.

честями». Разом з ним до табору прибули генерали Михайло Омелянвич-Павленко і Віктор Зелінський. З нагоди приїзду Головного Отамана інтернованими було поліпшене харчування. З квітня у своїй промові до старшин С. Петлюра вказав на небезпеку гетьманської пропаганди. За оцінкою В. Левицького, «сам Петлюра постарівся, посивів та якийсь глибокий сум-журба давить його. Його риси лица покрилися глибокими борознами». Наступного дня – козакам і старшинам вперше за час інтернування виплатили грошове утримання: кожному старшині – 750 марок польських (м.п.), козакові – 250 м.п.⁴²

Взагалі матеріальний стан інтернованих суттєво різнився – переважна їх більшість витратила всі свої грошові заощадження (якщо такі були) і, не отримуючи грошового утримання від уряду впродовж кількох місяців, не могла дозволити собі на придбання найнагальніших речей. В цій ситуації особливо потерпали деякі сімейні старшини, які, хоча й користувались правом проживання з родиною поза табором – не мали можливості ним скористатись. Щоправда, серед інтернованих зустрічались й «заможні» (здебільшого ті старшини, які раніше працювали в тилкових структурах та за родом своєї діяльності були пов'язані з розподілом матеріальних цінностей)⁴³.

10 квітня у таборі було арештовано 11 старшин і двох козаків, яких було відправлено до карного табору Домб'є. Підставою для цього стала їх відмова у виконанні наказів штабу групи інтернованих Військ УНР, а також критичні висловлювання на адресу Уряду УНР. Але такі дії таборової контррозвідки (сотник Ф. Горчинський) призвели до того, що «відносини в таборі ставали все більш нестерпні». На думку В. Левицького, її діяльність призвела до того, що у таборі «відживає дух підозріння, недовір'я та доносительства. Московська школа виховання наших братів Придніпрянців показує тепер у деяких свої роги. Яке це все бридке та підле, що аж гидота забирає. Мусиш числити кожне сказане слово, бо малоосвічений загаль перекрутить, додасть та йде зі свіжою «новиною» до контррозвідки». Втішало тільки одне –

⁴² В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 1 жовтня, ч. 229, с. 2.

⁴³ ZNiO, ґеґоріс 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша від 21 січня 1921 р.*, адресований міністру О.Ковалевському.

«що не всі такі; є доволі прекрасних характерів і серед наших наддні-пряньських братів»⁴⁴.

Така атмосфера недовіри у таборі знову заглибила В. Левицького в мінорний настрій: «Минають марно молоді роки, старієшся з кожним днем. Дедалі то й думки не збереш, щоби виконати якусь працю. «Казьонна» школа табору: бридка їжа, революція в жолудку; «повідка» з криками-галюканням, спання тілом і духом [...] Стаєш відлюдьком»⁴⁵. Дуже дошкуляло інтернованим й те, що їм тільки кількаразове виплачувалось грошове жалування, у зв'язку з чим ті, хто хоч щось мав – розпродавали свої речі та білизну, бо «таборовим пайком не проживеш»⁴⁶.

Але, попри таке матеріальне становище частини таборян, переважна більшість інтернованих знаходила в собі сили не піддаватись відчаєві, а найактивніші старшини намагались заохотити загал до спілкування українською мовою. Саме задля цього на початку квітня 1921 р. у таборі заснувався «Гурток охорони рідної мови», який звернувся з листом до С. Петлюри та розпочав збір підписів таборян на підтримку свої діяльності. Ініціаторами його заснування виступили громада старшин-галичан, яким несила була «далі терпіти як українські старшини говорять між собою по московські. Більшість з них це бувші денікінські офіцери, що не маючи де «пристроїтися» – зайшли в наші ряди. На жаль також деякі наші генерали балакають до сьогодні мішаниною московсько-української мови»⁴⁷.

20 квітня 1921 р. відбулась театральна вистава «Світ без мужчин», після якої були оголошені танці – до 6-ої години ранку, що було погоджено з комендатурою табору. На виставі були присутні й польські офіцери. Але «підхмеливши собі забагато» один з українських старшин – полковник Володимир Ольшевський – постарався зіпсувати всім настрої, неумотивовано заборонивши танці о 4-й годині, що викликало гостре незадоволення українських та польських офіцерів.

⁴⁴ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 1 жовтня, ч. 229, с. 2; 2 жовтня, ч. 230, с. 2.

⁴⁵ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 2 жовтня, ч. 230, с. 2.

⁴⁶ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 25 вересня, ч. 224, с. 2.

⁴⁷ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 1 жовтня, ч. 229, с. 2.

«Без таких і подібних інцидентів ледви обходиться яка імпреза», – зауважував В. Левицький і робив слушний висновок щодо полковника В. Ольшевського та інших йому подібних «служак», у яких «московське виховання показує свої роги, а особливо, як не бракує алькоголю»⁴⁸.

Але культурна обмеженість декого з командного складу 3-ої дивізії (полковник В. Ольшевський виконував обов'язки помічника комдива) не могла відібрати у загалу інтернованих бажання якось прикрасити своє таборове життя, зайнявши свій вільний час чимось корисним. Відтак коли у кінці квітня 1921 р. Василь Авраменко заснував для всіх таборян школу українського танцю, до неї «зголосилося багато хлопців-старшин та козаків», бажаючи вивчитись «танцювати по мистецькі рідних танків, які досі були [...] призабуті»⁴⁹.

Важливою подією для всіх таборян став приїзд до Калішу Юзефа Пілсудського (14 травня 1921 р.). Наступного дня він оглянув вишикувані з цієї нагоди 2-гу і 3-тю стрілецькі дивізії та Охорону Головного Отамана, після чого ці частини пройшли перед ним церемоніальним маршем. Ю. Пілсудський відвідав також деякі бараки (у т.ч. й старшинський барак 3-ої дивізії), технічний парк 2-ої дивізії, оглянув таборову церкву. Гість кількаразове висловив своє задоволення побаченим та виявив бажання, аби про його відвідини табору не розголошувалось. Ю. Пілсудський побував також у художній студії та таборовому театрі, де «гуртком жінок інтернованих українців гостю був піднесений букет квіток, а від драматичного гуртка і хористів табору піднесені хліб, сіль і привітання». Таборовим хором для Й.Пілсудського було виконано низку пісень та презентовано кілька танцювальних номерів у виконанні учнів школи національних танців⁵⁰.

Таке щиросердне ставлення інтернованих українців до високого польського гостя викликало у В.Левицького «ревнощі», бо в його спогадах міститься запис, що «придніпрянци вітали його з великою помпою», але практично всі галичани з числа вояків 2-ої і 3-ої дивізій поставились до Ю. Пілсудського інакше: «тихцем бойкотували»⁵¹.

⁴⁸ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 2 жовтня, ч. 230, с. 2.

⁴⁹ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 3 жовтня, ч. 231, с. 2.

⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 479, арк. 1зв., 35.

⁵¹ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 4 жовтня, ч. 232, с. 2.

Після його від'їзду життя табору повернулось на звичні рейки, хоча ж дехто з таборян опинився перед необхідністю зробити складний вибір, бо ще в перших числах цього місяця Міністерство внутрішніх справ РП дало дозвіл на звільнення з таборів всіх тих вояків, родини яких мешкали в межах польської держави. Тоді ж з табору на роботи виїхала значна частина інтернованих (у складі робітничих команд)⁵².

17 травня ц.р., коли велика партія звільнених інтернованих залишила табір, «Залізний Стрілець» розразився з цієї нагоди гнівною заміткою авторства «козака Ярового», в якій цю категорію вояцтва було окреслено як «пройдисвітів» та «легкодухів», за відсутності яких в таборі решта «краще зуміє собі раду дати, бо справі нашої тоді не буде вже кому псувати»⁵³. Зрозуміло, що такі оцінки для групи вояків-українців, які обрали для себе звільнення з табору, були несправедливими та ображали їх почуття; разом з тим штаб 3-ої дивізії намагався в такий спосіб сконсолідувати інтернованих навколо ідеї продовження боротьби за українську державність.

Цій же меті слугували підготовка та урочисте відзначення дня народження Головного Отамана Симона Петлюри (23 травня), з нагоди чого в Каліші була проведена дефіляда, яку приймав генерал О.Удовиченко; заснування гімнастично-фехтункової школи при 3-й дивізії (24 травня), заняття в якій відбувались поза табором; підготовчі заходи до святкування другої річниці формування 3-ої Залізної дивізії⁵⁴. Щоправда усьому дещо перешкоджала надзвичайна спека, яка встановилась у кінці травня 1921 р., спричинивши випаровування смоли з покрівлі бараків, що у свою чергу викликало у декого з таборян «страшні болі голови». В цій ситуації комендатура табору дала дозвіл на вільний колективний вихід до найближчої річки (4 км) для купання та відпочинку⁵⁵.

Але найсерйознішими викликом для командування групи інтернованих Військ УНР у Каліші в другій половині травня 1921 р. стало значне збільшення кількості дезертирів, які залишали табір та прямували до Німеччини та Австрії. Загалом у цей час Каліш позбувся

⁵² В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 3 жовтня, ч. 231, с. 2.

⁵³ „Залізний Стрілець” (Каліш) 1921, 10 травня, ч. 36(47).

⁵⁴ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 4 жовтня, ч. 232, с. 2.

⁵⁵ *Ibidem*.

близько 250 вояків (з яких тільки п'ятьох було затримано поліцією), а щоденно табір залишало 10–18 осіб. Значно зріс й рівень деморалізації таборян – щойно отримані речі (і, зокрема, одяг) продавалися козаками за безцінь на тютюн.

Володимир Левицький зауважує, що «багато старшин ходить безнадійно, з тупим поглядом умового здичавіння довкола поодиноких бараків та глядить німо в землю [...]. Відважніші та ті, що заховали крихітку енергії, їдуть на повстання на Україну [...]. Деякі слабодухи їдуть до Варшави, до большевицького консуля та прохають дозволу на поворот домів». На його слухну думку – то було найгірше, бо таких чекало «підземелля та стіна», тобто скоро страта від «рук жидо-московських опричників». Але наступна репліка В.Левицького засвідчила його необ'єктивність в оцінюванні ставлення Польщі до ветеранів армії УНР: «страшна й незавидна доля чекає також тих, які остануться на ласці-неласці «союзників» та стануть наймитами-попихачами польських дідичів»⁵⁶.

Більша частина дезертирів прямувала до Німеччини, де існували значно більші (аніж в Польщі) можливості влаштуватись на добре оплачувану роботу, тим більше, що у Каліші та інших таборах провадилась потужна агітація агентами Павла Скоропадського, який в такий спосіб намагався збільшити коло своїх прибічників у Німеччині⁵⁷. Енергійні заходи вищого політичного проводу та командування УНР дозволили дещо стабілізувати відтік інтернованих з табору – влітку 1921 р. частина інтернованих була працевлаштована у приватних господарствах поблизу Калішу (хоча це водночас й викликало протести польських робітників, бо українці задовольнялись меншою платою за свою роботу).

Міністерство освіти Польщі дозволило інтернованим вписуватись до університетів Варшави, Кракова і Познані. Дещо пізніше для них був облаштований інтернат під Варшавою, завдяки чому вчорашні таборяни отримали можливість виїздити на навчання до польської столиці. У таборі діяло студентське товариство (голова – поручник

⁵⁶ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 5 жовтня, ч. 233, с. 2.

⁵⁷ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 8 жовтня, ч. 235, с. 2.

Віктор Осінський), яке організувало грошові збірки для потреб суходотників у таборі та інші гуманітарно-освітні акції⁵⁸.

3 липня 1921 р. у таборі була проведена велика спортивна олімпіада – у присутності численних глядачів⁵⁹, а ще за три тижні (21 липня) Каліш відвідав С. Петлюра, з нагоди чого була проведена служба Божа, урочиста військова дефіляда та ще одна спортивна олімпіада. В. Левицький згадував, що «Головний Отаман промовив зігріваючими словами до нас. Заєдно жива надія та ідеалізм пробиваються з уст цього визначного чоловіка. Колиб так до його цих гарних прикмет ще більше щастя та військової енергії й студій – ми мали би великого вождя». Наступного дня – «наче благодійна манна з неба впала [...] нежданна підмога» – кожному старшині в таборі було виплачено 900 м.п., козакові – 400 м.п.; крім того, таборянам був виданий й одяг⁶⁰.

Але приємні емоції були дуже скоро затьмарені подіями в місті Каліш, де 24–25 липня ц.р. відбувся великий страйк робітників, які вимагали збільшення своєї зарплатні. Великою мірою цей страйк був інспірований більшовицькими агентами, які крім усього іншого намагались спрямувати страйкарів й проти інтернованих з гаслом відмовитись від утримання «української буржуазії, що «панує» в таборах!». Робітники навіть намагались затримати вози з провіантом, які прямували до табору, але цьому запобігли польські вояки⁶¹.

Зрештою, рішучими діями польських офіцерів ситуація у місті була нормалізована, а страйк – припинено. Життя в таборі знову набуло невиразних рис і тільки приїзд у другій половині серпня 1921 р. до Калішу французької військової місії вніс пожвавлення у середовище інтернованих. Члени місії здійснили перегляд тих старшин, які зголовились до Іноземного легіону (більшість з них була визнана здібними до служби)⁶².

⁵⁸ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 8 жовтня, ч. 235, с. 2; 9 жовтня, ч. 236, с. 2.

⁵⁹ В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 6 жовтня, ч. 234, с. 2.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² В. Левицький, *В «союзницьких» таборах...*, „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934, 8 жовтня, ч. 235, с. 2.

Висновки

Спомини В. Левицького являють собою цінне історичне джерело, використання яких дозволяє реконструювати незнані до цього часу сторінки життя і повсякдення інтернованих вояків-українців у Каліші. Вони є тим більш цінними, що їх автор був галичанином за походженням й вихованням, симпатизуючи при цьому С. Петлюрі та його державотворчим зусиллям. Попри всі колізії 1919–1920 рр., які підважили серед українського загалу ідею соборності та єдності України, В. Левицький продовжував залишатись на військовій службі в Армії УНР, але, залишаючись в її складі, він міг як би зі сторони спостерігати за різними проявами життєдіяльності таборян.

Важливим було те, що автор споминів не мав жодних сентиментів до російської військової школи, через яку пройшли ледь не всі українські старшини, з огляду на що значна їх частина не мала виробленого національного світогляду. Разом з тим автор споминів мав виразну упередженість до Польщі, в силу чого він неодноразово «перестерігав» старшин-наддніпрянців від їх надмірних (як на його погляд) симпатій до усього польського. Необ'єктивність В. Левицького проявлялась й у деякому перебільшенні таборових негараздів, хоча сам побут українського вояцтва у таборі був дійсно далеким від сприятливих умов. Між тим архівні документи свідчать, що харчування та лікарська опіка таборян у Каліші були найкращими у порівнянні з іншими таборами інтернованих. Такий стан справ був заслугою начальника групи інтернованих Військ УНР у Каліші О. Удовиченка, який зумів налагодити приязні ділові стосунки з польським комендантом табору та офіцерами місцевої військової залоги, що дало можливість оперативно вирішувати більшість нагальних проблем таборян.

У своїх споминах В. Левицький відзначає важливість організації дозвілля таборян, повідомляючи про проведення різних культурно-мистецьких імпрез у таборі. Виступи таборового театру, хорів, оркестру були дієвим засобом для запобігання деморалізації інтернованих, цій же меті слугували й регулярні відзначення пам'ятних дат та національно-державних свят. В. Левицький згадав й про інші прояви таборового активізму інтернованих (спорт, освіта і самоосвіта, усунення зі складу старшинства випадкових осіб). Разом з тим він звертав увагу й на від'ємні явища в середовищі інтернованих (пробле-

ми з харчуванням, відсутність у частини старшинства стійких національно-державницьких переконань, дезертирство). Автор споминів залишив цінні свідчення про відвідування Калішу С. Петлюрою та Ю. Пілсудським, які мали великий емоційно-психологічний вплив на українське вояцтво.

Streszczenie

Wspomnienia Wołodymyra Lewickiego jako źródło do rekonstrukcji warunkowań pobytu internowanych wojsk URL w obozie w Kaliszu (koniec 1920–pierwsza połowa 1921 r.)

Artykuł jest oparty na wspomnieniach W. Lewickiego, opublikowanych w ukraińskiej gazecie „Svoboda” (Jersey City, USA) w 1934 r. Chociaż autor wspomnień ze względu na swoje zaangażowanie niekiedy stronniczo opisywał prawdziwy stan rzeczy w obozie w Kaliszu, zdecydowana większość informacji o różnych aspektach obozowej rutyny internowanych żołnierzy ukraińskich, ich imprezach rekreacyjnych, kulturalnych i artystycznych jest rzetelna. Występy teatru obozowego, chórów i orkiestry były skutecznym środkiem przeciwdziałania demoralizacji internowanych. Celowi temu służyły również regularne obchody rocznic i świąt państwowych. Autor wspomnień zaprezentował także inne przejawy aktywności obozowej internowanych (sport, edukacja i samokształcenie itp.), równocześnie zwracając uwagę na negatywne zjawiska wśród internowanych (problemy z żywnością, brak stabilnych przekonań narodowych i państwowych wśród niektórych oficerów, dezercja). Tym samym wspomnienia W. Lewickiego są cennym źródłem historycznym, którego wykorzystanie pozwala odtworzyć nieznane dotąd aspekty życia internowanych ukraińskich żołnierzy w obozie w Kaliszu.

Summary

Volodymyr Levytsky's Memoirs as a Source for Reconstructing the Circumstances of the Interned UNR Army's Stay at Kalisz Camp (The End of 1920–the First Half of 1921)

The article relies on V. Levytsky's memoirs which were published in the Ukrainian newspaper “Svoboda” [“Freedom”] (Jersey City, the U.S.). Most information about the various sides of the Ukrainian soldiers' everyday life at the camps in Kalisz, their leisure, cultural and art activities can be considered as credible despite biased highlighting of the actual situation at the camp in the author's memoirs.

Performances of the camp theatre, choirs and orchestra were an efficient means of preventing the internees' demoralization; the commemoration of memorable dates, national and state holidays also served this purpose. V. Levytsky pointed out other aspects of internees' camp activism (e.g. sports, education and self-education etc.), while also drawing attention to the negative aspects of the internees' environment (such as problems with food supply, absence of resilient national and state aspirations among some officers, desertion). Therefore, V. Levytsky's memoirs are to be seen as a valuable historical source whose introduction to scientific narrative helps reconstruct previously unknown aspects of Ukrainian interned soldiers' lifestyle at Kalisz camp.

Bibliografia

Źródła

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), rękopis 22/53/1. *Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р.*, адресований міністру О. Ковалевському.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.1075, оп.2, спр.529.

ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479.

ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200.

ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32.

Левицький В., *В «союзницьких» таборах для полонених та інтернованих „Свобода” (Джерсі-сіті) 1934*, чч. 221–235.

Українська революція. Документи 1919–1921, ред. Т. Гунчак, Нью-Йорк 1984.

Оpracowania

Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.

Kolańczuk A., *Aktywność społeczna przedstawicieli ukraińskiego korpusu generalnego i wyższych oficerów sił zbrojnych URL na emigracji w Polsce (1920–1939)*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2002, t. 8, s. 85–104.

Kolańczuk A., *Droga władz państwowych Ukraińskiej Republiki Ludowej do Polski (1917–1920)*, [w:] *Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa*, red. M. Zymomrya, Koszalin–Kirovohrad 2000, s. 49–56.

Kolańczuk A., *Nekropolie i groby ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003.

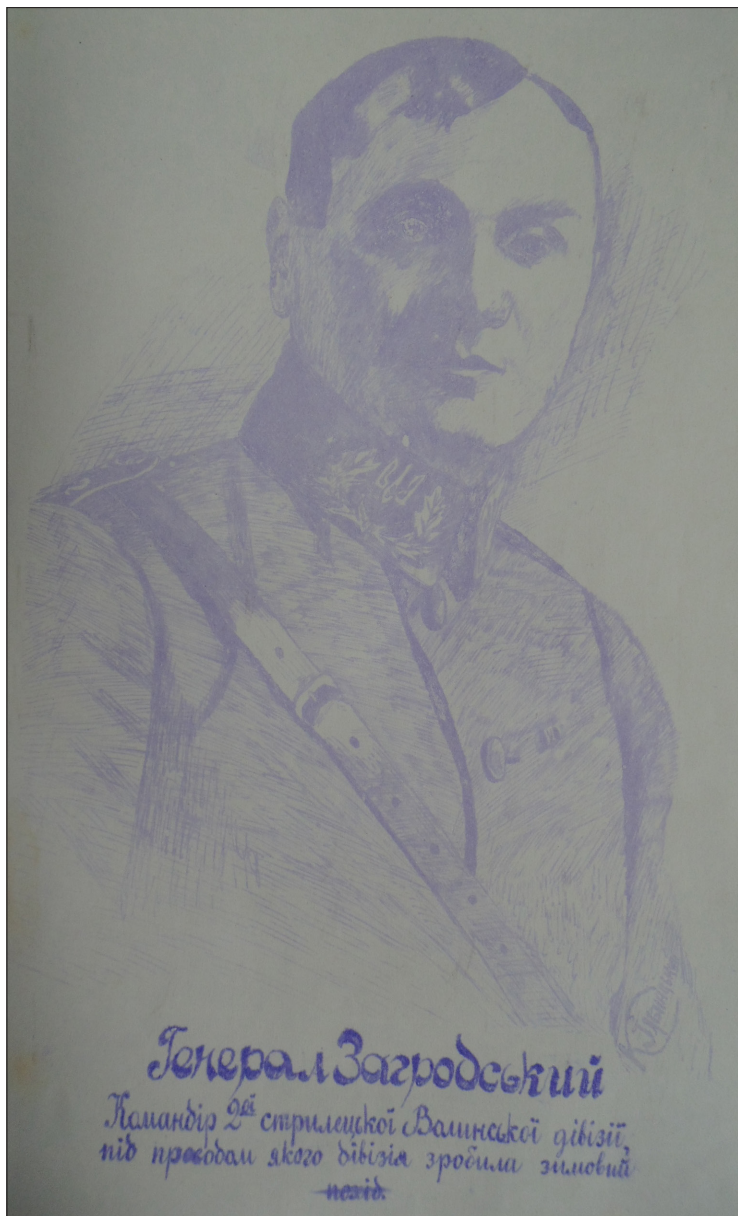
- Kolańczuk A., *Sojusznicze siły zbrojne URL w Polsce (organizacja, wspólna walka, internowanie)*, [w:] *Dzieje Podkarpacia*, red. J. Gancarski, t. 3, Krosno 1999, s. 113–123.
- Kolańczuk A., *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920–1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. E. Andrysiak, K. Walczak, Kalisz 2006, s. 82–101.
- Kolańczuk A., *Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2009.
- Kolańczuk A., *Ukraiński zryw niepodległościowy w latach 1917–1920. Droga URL do sojuszu z Polską oraz losy Ukraińskiej Emigracji Wojskowej*, [w:] *Polska–Ukraina: Osadczuk. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Osadczukowi w 85. rocznicę urodzin*, red. B. Berdyczowska, O. Hnatiuk, Lublin, 2007, s. 108–136.
- Kolańczuk A., *Ukraińskie wojskowe nekropolie i groby wojskowe w Polsce (1918–1939)*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, nr 3, s. 323–340.
- Kolańczuk A., *Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina. Померли, щоб воскресла Україна*, Przemyśl 2007.
- Kolańczuk A., *Z dziejów polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej*, „Wojsko i Wychowanie” 1998, nr 6, s. 74–81.
- Kolańczuk A., *Z dziejów ukraińskiej emigracji politycznej i wojskowej w Polsce*, [w:] *Ukraina. Teksty i konteksty. Symbolae in Honorem Stefan Kozak*, Warszawa 2007, s. 567–581.
- Kolańczuk A., *Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920–1924)*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 r. i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997, s. 273–307.
- Kolańczuk A., *Żołnierze Ukraińskiej Armii Ludowej internowani w Kaliszu*, „Eskulapis. Serwis informacyjny lekarzy województwa kaliskiego” 1996, № 46, s. 8–10; № 48, s. 16–20.
- Kolańczuk A., *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemyśl–Lwów 1995.
- Kolańczuk A., *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym społecznym i gospodarczym II RP*, Przemyśl 2019.
- Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, [w:] *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych: zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. I. Matiasz, oprac. W. Sobijański, tłum. z ukr. G. Pandel, Kijów 2019, s. 108–126.
- Sribnyak I., *Historia utrwalona w dokumentach: źródłowe znaczenie zebrań archiwalnych Ossolineum dla rekonstrukcji działalności Rządu Ukraińskiej Re-*

- publiki Ludowej na Emigracji (na przykładzie kolekcji 22/53)*, „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” 2018, z. 29, s. 155–173.
- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.
- Wiszka E., *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924*, „Rocznik Kaliski” 1996–1997, t. XXVI, s. 153–170.
- Вішка О., *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002.
- Колянчук О., *Православні в Каліші*, „Церковний Календар” 1997, с. 151–167.
- Колянчук О., *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр.*, Львів 2000.
- Колянчук О., *Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 рр.*, [w:] *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів 2000, вип. 7, с. 372–376.
- Колянчук О., *Душпастирство в армії Української Народної Республіки, інтернованої в Польщі*, „Церковний Календар” 2002, с. 150–161.
- Колянчук О., *Українська станиця у Каліші 1924–1939*, „Український Альманах” 2004, с. 204–211.
- Колянчук О., *Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. у Польщі*, Львів 2003.
- Колянчук О., *Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі 1921–1939*, „Український Альманах” 2005, с. 242–254.
- Павленко М., *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)*, Київ 1999.
- Сидоренко Н., *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.). Ч. II.: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)*, Київ 2000.
- Срібняк І., *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ-Філядельфія 1997.
- Срібняк І., *З історії діяльності військово-освітніх закладів інтернованої в Польщі Армії УНР у 1921 р.: «Юнацька школа прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліші»*, „Вісник Чернігівського національного педагогічного університету”. Серія: Історичні науки, Чернігів 2015, вип. 134, № 11, с. 105–108.
- Срібняк І., *Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р.*, [w:] *Про-*

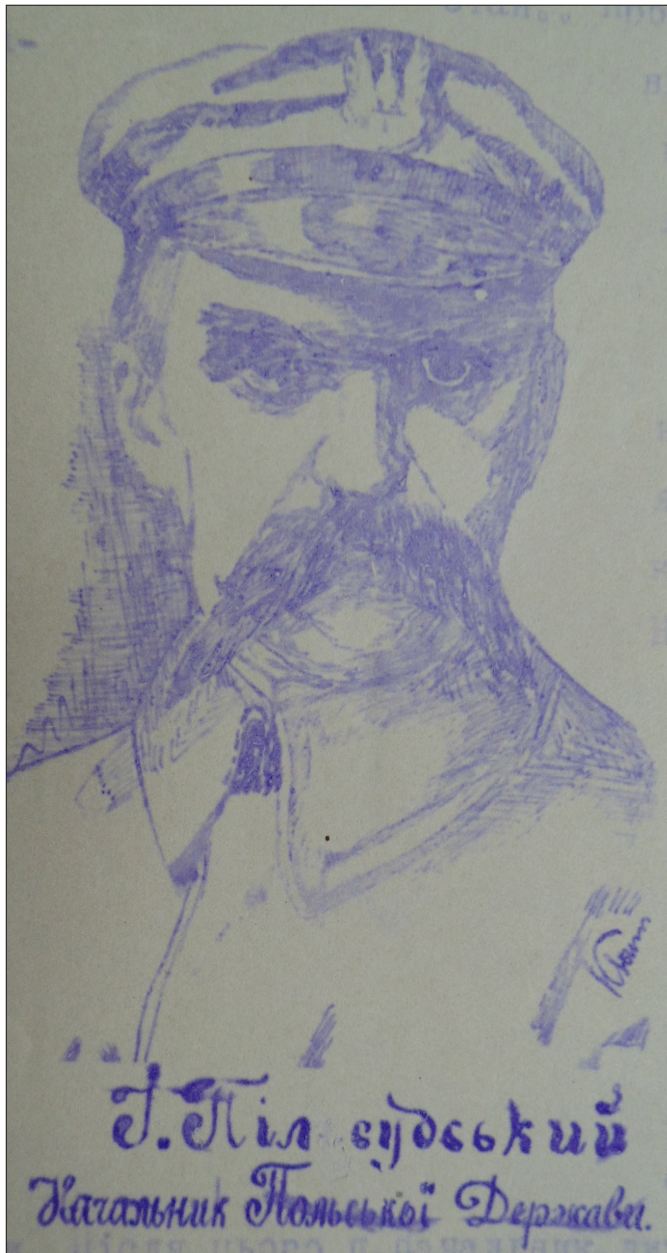
- блеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей, гол. ред. В.Ф. Верстюк, вип. 12, Київ 2016, с. 338–364.
- Срібняк І., *«Почуття великого обов'язку, покладеному на Генеральний штаб Батьківщиною...»: заснування та діяльність Академічних курсів штабних старшин у таборі Каліш (Польща) у 1921–1924 рр.*, [w:] *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Zbiór prac naukowych dedykowanych prof. Emilianowi Wiszce (1940–2014)*, t. 1, red. I. Sribnyak, W. Rozynkowski, Toruń-Kijów, s. 24–32.
- Срібняк І., *Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Каліш-Щипіорно) восени 1923 – навесні 1924 рр.*, „Європейські історичні студії” 2018, № 9, с. 145–166.
- Срібняк І., *Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації*, „Емінак” 2018, № 1(21), т. 2, с. 42–49.
- Срібняк І., *Створення та діяльність Електротехнічної школи у таборі інтернованих Військ УНР (Каліш, Польща, 1921–1922 рр.)*, „Емінак” 2018, № 3(23), т. 2, с. 41–45.
- Срібняк І., *«Ганебна пропозиція повернутися до Батьківщини...»: оголошення більшовицькою дипломатією амністій в таборі інтернованих вояків-українців Каліш, Польща (1922 р.)*, „Європейські історичні студії” 2018, № 11, с. 241–253.
- Срібняк І., *Становище вояків-українців групи інтернованих Військ УНР у таборах Каліш та Щипіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами)*, „Архіви України” 2018, вип. 4(315), с. 201–211.
- Срібняк І., *Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»)»*, [w:] *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія*, ред. О.О.Салата, Вінниця 2018, с. 159–174.
- Срібняк І., Срібняк М., *«Змога пережити естетичну насолоду...» (діяльність театральньо-мистецьких осередків у Калішському таборі інтернованих Військ УНР у Польщі, 1921–1923 рр.)*, „Арт-простір” 2018, № 3, с. 32–39.
- Срібняк І., *Інтернована армія УНР в Польщі (1921–1924 рр.): «блиск і злидні» історіографічного доробку польських та українських істориків за останню чверть століття*, [w:] *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Monografia zbiorowa*, red. I. Sribnyak, Warszawa–Toruń 2019, s. 200–212 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27688>).
- Срібняк І., *Діяльність освітніх закладів у таборі інтернованих вояків Армії УНР Каліш (1921–1924 рр.)*, „Facta Simonidis” 2020, № 1 (13), с. 143–161.

Мал. 1. Титульна сторінка таборового літературно-гумористичного машинописного тижневика «Око» (ч.6 від 6 березня 1921 р.), який видавався заходами культурно-освітнього відділу 2-ої Волинської стрілецької дивізії Армії УНР у таборі Каліш в 1921 р. (ЦДАВО України, ф. 3525, оп. 1, спр. 14, арк. 10)

Мал. 2. Малюнок командувача 2-ою Волинською стрілецькою дивізією Армії УНР генерал-хорунжого Олександра Загородського, який був уміщений у ч. 9-10 журналу «Око» (від 30 березня 1921 р.), Каліш. (ЦДАВО України, ф. 3525, оп. 1, спр. 14, арк. 127)

Мал. 3. Малюнок Юзефа Пілсудського, який був уміщений у ч.17 журналу «Око» (від 22 травня 1921 р.), Каліш (ЦДАВО України, ф. 3525, оп. 1, спр. 14, арк. 175)

Мал. 4. Малюнок польського коменданта табору майора Євгенія Юзефа Каліновського, який був уміщений у ч.19 журналу «Око» (від 5 червня 1921 р.), Каліш. (ЦДАВО України, ф.3525, оп. 1, спр. 14, арк. 196)

Фот. 1. Командувач 3-ої Залізної стрілецької дивізії генштабу генерал-хорунжий Олександр Удовиченко разом зі своєю дружиною Вікторією, фото зроблено в таборі Каліш у 1922 р. (Архів ОУН в УІС (Лондон), ф. 30, оп. 3, од.зб. 17, од.обл. 5)

Фот. 2. Група інтернованих у таборі Каліш, 11 червня 1924 р. (Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, ф. 29 (Українська станиця у Каліші, Польща: колекція фотографій, дарунок Н. Дешко, США), П-11)

Фот. 3. Церква Св[ятої] Покрови, т[абір] Каліш 1922 року (оригінальний надпис на звороті фотографії). В центрі – протопресвітер о. П. Пашевський, крайній ліворуч – генерал О. Удовиченко, крайній праворуч – генерал О. Загородський (Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, ф. 29 (Українська станиця у Каліші, Польща: колекція фотографій, дарунок Н. Дешко, США), П-45)

Фот. 4. Видляд Шципюрнського цвинтаря 1924 р. (оригінальний надпис на звороті фотографії). Надпис на пам'ятнику: Тим, що вмерли, але не зрадили Україні. Українська Армія. (Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, ф. 29 (Українська станція у Каліші, Польща: колекція фотографій, дарунок Н. Дешко, США), П-65)